

MÜTEKADDİMİN ve MÜTEAHHİRİN

1986, I, 463; Muhammed Emin b. Muhammed el-Cekeni eş-Şinkitî, *Aḡvâ'ul-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Beyrut 1415, II, 306; IV, 160; R. Wisnowsky, "One Aspect of the Avicennian Turn in Sunni Theology", *Arabic Sciences and Philosophy*, XIV, Cambridge 2004, s. 65-100; R. Arnaldez, "Falsafa", *EP* (İng.), II, 771-773; L. Gardet, "İlm al-Kalâm", a.e., III, 1146; D. Gimaret, "Mu'tazila", a.e., VII, 784.

MURTEZA BEDİR

□ FIKIH. Çeşitli dönemlerde kaleme alınmış birçok fıkıh eserinde belirli bir neslin veya çevrenin erken dönemi yahut yaşça büyük simaları için mütekaddimîn, geç dönemi yahut nisbeten genç simaları için müteahhirîn kelimeleri sözlük anlamına uygun biçimde kullanılsa da bunların birer terim olarak kullanımına fıkıh mezheplerinin geç dönem literatürlerinde ve bu mezheplerin tarihleri hakkındaki açıklamalarda rastlanır. Mâlikî mezhebinde mütekaddimîn devri, Mâlik b. Enes'ten (ö. 179/795) İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö. 386/996) faaliyet gösterdiği zamana kadar süren dönemde yaşamış fakihleri ifade etmek için kullanılmakta, Kayrevânî müteahhirîn'in ilk siması kabul edilmektedir. Her ne kadar Râfîî ve Nevevî'den önce yaşamış mezhep fakihlerini mütekaddimîn olarak niteleyen bazı Şâfîî metinleri bulunsa da genel olarak Şâfîî literatüründe mütekaddimîn devrinin Şâfîî'den (ö. 204/820) IV. (X.) yüzyıla kadar süren zaman dilimine işaret ettiği söylenebilir. Nitekim gerek Râfîî gerekse Nevevî IV. (X.) yüzyıldan sonra gelen fakihleri müteahhirîn'den saymaktadır. Hanbelî mezhebi tarihi mütekaddimîn, mutavassıtîn ve müteahhirîn diye üç döneme ayrılmakla beraber mütekaddimîn ile mutavassıtîn devirlerini ayıran dönüm noktası olarak yine IV. (X.) yüzyılın sonu belirlenmiştir. Buna göre mütekaddimîn devri, Ahmed b. Hanbelî'den (ö. 241/855) Bağdat Hanbelîleri'nin reisi ve Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) hocası olan Hasan b. Hâmid'e (ö. 403/1012) kadar geçen zaman dilimidir. Hasan b. Hâmid'in talebeleri ve özellikle Kadı Ebû Ya'lâ'nın faaliyetleriyle başlayan mutavassıtîn devrinin Burhâneddin İbn Müflih'in (ö. 884/1479) vefatıyla sona erdiği ve müteahhirîn devrinin Alâeddin Ali b. Süleyman el-Merdâvî ile başladığı kabul edilmektedir. Bazı müelliflerce Hanefî mezhebinde de mütekaddimîn ve müteahhirîn devirlerini ayıran dönüm noktasının IV. (X.) yüzyıl olduğu belirtilmekle birlikte geç dönem Hanefî literatüründe mütekaddimîn devrinin V. (XI.) yüzyılın ortasına kadar sürdüğü belirtilmektedir. Buna göre Halvânî'nin vefatı

(452/1060), Ebû Hanife'nin halkasıyla başlayan mütekaddimîn devrinin sona erdiği noktadır. Geç dönem Hanefî literatüründe müteahhirîn devrinin diğer mezheplere nisbetle yaklaşık yarım asır sonra başlatılmasının sebebi, muhtemelen Mâverâünehir meşâyihinin V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında teşekkülünü tamamlayıp Hanefî tarihinin ana gövdesini temsil etmeye başladığı noktadan mütekaddimîn devrinin sonu olarak kabul edilmesidir. Irak ve Horasan meşâyihinden kelâm, fıkıh usulü, hadis ve mezhep içi istidlâl gibi birçok sahada farklı anlayışlara sahip olan Mâverâünehir meşâyihinin Hanefî mezhebine hâkim olması, bu çevrenin en önemli halkasını teşkil eden Halvânî ve talebelerinin görüş ve eserleri sayesinde gerçekleşmiştir.

Mütekaddimîn devrini müteahhirîn devrinden ayıran temel farklılıklar, mezheplerin ve buna bağlı fikhî faaliyetlerin IV. (X.) yüzyıldan itibaren geçirdiği dönüşümle ilgili olmakla beraber İslâm toplumunun yaşadığı tecrübeye paralel olarak geliştirilen görüş ve fetvalar da bu ayırımı sebepleri arasında yer almaktadır. Müteahhirîn döneminde toplumsal şartların ve örfün belirlediği meselelerin birçoğu hakkında mütekaddimîn devrinde vazedilenlerden farklı hükümlere varıldığı söylenebilir. Söz konusu meselelerde geçmiş dönemde vazedilen hükümlere hâkim olan şartların değiştiği belirtilmektedir. "Tegayyürü'l-ezmân" ve "fesâdüz-zamân" gibi kavramlarla ifade edilen bu değişim, müteahhirîn ulemâsı tarafından mezhep imamlarından yapılan tercihlerde de göz önüne alınmıştır.

Mütekaddimîn devrinin sonu olarak IV. (X.) yüzyılın belirlenmesi, bu asrın fıkıhın ve diğer ilimlerin tarihinde önemli dönüşümlere sahne olmasından, özellikle bu asrın ilk yarısında fıkıh mezheplerinin ve İslâm toplumu ile ilişkilerinin yeni bir döneme girmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ilk fıkıh muhtasarları ve mezhep imamlarının eserleri üzerine ilk kapsamlı şerhler, ilk küllî kaide çalışmaları ve ilk kapsamlı usul metinleri bu yüzyılda kaleme alınmıştır. IV. (X.) yüzyıl aynı zamanda, mezhep imamları ve talebelerinin fikhî mesailerinin değerlendirilip yeni meselelere tatbik edilmesini sağlayan mezhep içi fikhî istidlâlin teşekkül ettiği, bir mezhebe bağlı fakihlerin reisi olarak nitelenen simaların ortaya çıktığı ve mezhebe intisap kavramının sınırlarının belirlenerek İslâm toplumundaki mevcudiyetinin çeşitli kurumlarla temellendirildiği asır olarak kabul edilmektedir.

IV. (X.) yüzyılın ardından fıkıh ilmi ve İslâm toplumu ile ilişkisi konusunda en dikkat çekici dönüşümün VII ve VIII. (XIII ve XIV.) yüzyıllarda gerçekleştiğini göz önüne alan bazı müellifler, müteahhirîn kavramını belirtilen asırlarda ve sonrasında yaşayan fakihler için kullanmakta ve bu dönemde yaşamış İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1248) ve Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) gibi fakihleri mensup oldukları mezheplerin tarihleri hakkında birer dönüm noktası olarak kabul etmektedir.

Fıkıh usulünün mütekaddimîn ve müteahhirîn dönemleri genel olarak fıkıhtaki gibi olmakla birlikte fıkıh usulünün klasik yapısı IV (X) ve V. (XI.) yüzyıllarda teşekkülünü tamamladığından, meselâ Hanefî fıkıh usulünün mütekaddimîn döneminin Pezdevî (ö. 482/1089) ve Şemsülimme es-Serahsî ile (ö. 483/1090), Şâfîî-Eş'arî usulünün mütekaddimîn döneminin İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî ile (ö. 505/1111), Hanbelî usulünün mütekaddimîn döneminin Ebû Ya'lâ ve İbn Akil ile (ö. 513/1119) sona erdiği söylenebilir.

Literatürde mütekaddimîn fakihleri icthad etmek ve yüksek himmete sahip olmak gibi müsbet sıfatlarla zikredilirken müteahhirîn fakihleri çoğunlukla yeterince çalışmamak ve himmeti az olmak gibi menfi sıfatlarla anılmaktadır. Mütekaddimîn fakihlerinin ittifak ettiği görüşler mezhep içinde delil değeri taşıırken bir meselede mütekaddimîn devrinde bir rivayet gelmemesi de başlı başına bir bilgi olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık müteahhirîn fakihlerinin tamamının yahut büyük çoğunluğunun ortak görüşü umumiyetle fetva sahasında esas alınması gereken görüş diye kabul edilir. Ancak fakihlerin mezhep birikimi içinden usul, kaynak ve fetva anlayışlarına en uygun kavli seçebildikleri ve zaman zaman müteahhirîn görüşü yerine mütekaddimîn görüşünü tercih ettikleri de görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 305; İbn Hazm, *el-Muḡallâ*, I, 214; V, 258; VII, 540; Serahsî, *el-Meb-sûl*, Beyrut 1406, XX, 112; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, XII, 10; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fet-ḫi'l-kadîr*, Beyrut, ts., III, 415; İbn Haldûn, *Mu-kaddime* (nşr. Derviş el-Cüveydî), Beyrut 1425/2005, s. 426-427; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Beyrut 1996, III, 225; Kâfiyeci, *er-Rem-zü'l-vecîz*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1743, vr. 22-53; İbn Nuceym, *el-Baḫrû'r-râ'ik*, VI, 249; Şirbinî, *Muḡni'l-muḫtâc*, I, 35; Ali b. Ahmed el-Adevî, *Hâşiye* (Muhammed b. Abdullah el-Harâşî, *Şerhu Muḫtaşan Halil* içinde), Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), I, 46-47; Muhammed b. Ahmed ed-De-

sükî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328, I, 25-26; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 241; a.mlf., *en-Nâfi'u'l-kebir*, Karacı 1990, s. 15; Ale-vî b. Ahmed es-Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye* (*Mecmû'atü seb'atü kütübün müfide* içinde), Kahire 1358/1940, s. 46; M. İbrâhim Ahmed Ali, "el-Mezheb 'inde'l-Hanefiyye", *Dirâsât fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Mekke, ts., s. 83; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1405/1985, s. 381, 405, 408-409, 424; M. Revwâs Kal'acî – Hâmid Sâdik Kuneybî, *Mu'cemû luğati'l-fukahâ*, Beyrut 1985, s. 401; Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 165-170; a.mlf., *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 350; Abdurrahman b. Hüseyin Âli İsmâil, *el-Le'âli'l-behiyye fi keyfiyyeti'l-istifâde mine'l-kütübi'l-Hanbeliyye*, Riyad, ts., s. 78-79; Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhi İstidlâl* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 175-183.

EYYÜP SAİD KAYA

MÜTEKÂRİB

(المتقارب)

Aruz sisteminde bir bahir.

Halîl b. Ahmed'in ortaya koyduğu vezinlerden olup onun sisteminde **müttefik** veya **müttekârib** denilen beşinci dairede birinci, klasik genel sıralamada on beşinci bahir olarak yer alır (*DîA*, III, 428; IV, 484). Tef'ilelerinin birbirine benzemesi, her iki vetid arasında bir sebep ve her iki sebep arasında bir vetid bulunmasından kaynaklanan yakınlık ve benzerlik dolayısıyla müttekârib (birbirine yakın) kelimesiyle adlandırılmıştır (İbn Reşîk el-Kayrevânî, I, 271; Hatîb et-Tebrîzî, s. 183; Mahmûd Fâhûrî, s. 31).

Müttekârib tef'ileleri beşli (humâsî فَعُولُنْ) olan bahirlerdendir. Halîl b. Ahmed'in sisteminde tam ve sahih şekli "feülün" (فَعُولُنْ) tef'ilesinin bir mısradâ dört, bir beyitte sekiz defa tekrar edilmesidir. Uygulamada kullanılan bu tam şeklin bir aruzu ve dört darbı, her iki şatırın sonundaki cüzlerin düşmesiyle elde edilen ve tef'ile sayısı altı olan meczû şeklin ise bir aruzu iki darbı vardır. Buna göre müttekârib bahrinin toplam iki aruz, altı darb tef'ilesi teşekkül etmiş olur. Sekiz tef'ileli beytin darb tef'ilelerinde **a)** hafif sebebin son harfinin hazfî (*kasr*) ve kalan son harfin sâkin kılınması ile ($\text{فَعُولُنْ} \rightarrow \text{فَعُول} \rightarrow \text{فَعُول}$) feül (فَعُول); **b)** son hafif sebebin hazfî ile ($\text{فَعُولُنْ} \rightarrow \text{فَعُو}$) ve buradan da uygulamada (*فعل*) feal (فعل) tef'ilesi; **c)** hafif sebebin hazfî, kalan mecmû vetidin son harfinin (و) hazfî ve kalan son harfin (ع) sâkin kılınması, yani hazf ve kat' işlemlerinin birlikte uygulanması (*betr*)

ile ($\text{فَعُولُنْ} \rightarrow \text{فَعُو} \rightarrow \text{فَع} \rightarrow \text{فَع}$) fa' (-) şekilleri elde edilir.

Altı tef'ileli beytin birinci şatırının son tef'ilesi demek olan aruzunda hazf ile feal (فَعُول) ve ikinci şatırının son tef'ilesi demek olan darbında **a)** hazf ile feâl (فَعُول); **b)** betr ile fa' (-) şekilleri elde edilir. Bu uygulama şöyle gösterilebilir:

A) Tam beyit: **a)** Aruzu ve darbı sahih: $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$. **b)** Aruzu sahih, darbı maksûr: $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=feâl). **c)** Aruzu sahih, darbı mahzûf: $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=feâl). **d)** Aruzu sahih, darbı ebter: $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=fa').

B) Meczû beyit: **a)** Aruzu ve darbı mahzûf: $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=feâl). **b)** Aruzu mahzûf, darbı ebter: $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=fa').

Ayrıca gerek aruz gerekse haşivlerde (aruz ve darb dışındaki tef'ilelerde) şu illet ve zihaf kaideleri uygulanabilir: **a)** Kabz ile feülû (فَعُول); **b)** hazf ile feâl (فَعُول); **c)** nadiren şerm ile (kabz ve harm = mecmu vetidin ilk harfinin hazfî) fa'lû (فَعُول).

Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından sadık kalan yeni eserlerde müttekârib bahrinin yukarıda sayılan vezinlerinin yanı sıra sanatkârların nazım tekniği açısından yaptıkları yenilikler de göz önüne alınarak yazılan eserlerde bu bahrin başka vezinleri de görülmektedir. Celâl el-Hanefî'nin örnekleriyle verdiği bu yeni vezinlerin başlıcaları şunlardır (*el-Arûz*, s. 191-208):

1. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=feâl)
2. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ (=feâl)
3. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$
4. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$
5. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$ [=]
6. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$
7. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$
8. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$
9. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$
10. $\text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} // \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول} / \text{فَعُول}$

Kadîm şairler tarafından da kullanılan müttekârib bahrinde kısa ve tek tef'ilenin

tekrarı sebebiyle ritmin seri oluşu yanından mûnis bir nitelik de göze çarpar. Bundan dolayı çağımız şairlerinin kahramanlıkla ilgili şiirlerde ve marşlarda çokça rağbet ettikleri bir vezindir (Mahmûd Fâhûrî, s. 34 vd.). Türk şiirinde bahrin "feülün / feülün / feülün / feülün" ile "feülün / feülün / feülün / feülün" şekilleri daha çok kullanılmıştır. Bunların yanında az kullanılsa da bir tef'ilesi düşürülerek üç feülün ve iki feülün bir feül şekline de rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, I, 428-429; İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, V, 474-477; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü 'Arûzi'l-varaka* (nşr. Sâlih Cemâl Bedevî), Mekke 1406/1985, s. 55 vd., 88-90; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 269-294; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi'l-arûz ve'l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahrreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 183-197; İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü'l-edebe*, Paris 1954, s. 87-93; Safâ Hulûsî, *Fennü't-taktî'i ş-şi'ri ve'l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 183-193; Celâl el-Hanefî, *el-Arûz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 187-214; Abdürmâz Ali, *el-Arûz ve'l-kâfiye*, Musul 1409/1989, s. 87-96; Mahmûd Fâhûrî, *Sefîne-tü 'ş-şu'arâ*, Halep 1410/1990, s. 31-36; Gotthold Weil, "Arûz", *IA*, I, 626, 642; a.mlf., "Arûz", *EI²* (İng.), I, 670, 673, 674, 675, 677; Nihad M. Çetin, "Arûz", *DİA*, III, 428-430; a.mlf., "Bahir", a.e., IV, 484.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

MÜTEKÂRİBÜ'İ-HADİS

(bk. MUKÂRİBÜ'İ-HADİS).

MÜTEKAVVİM

(المتقوّم)

Dinen yararlanılması mubah olan veya bilfiil ihraz edilmiş mal anlamında fıkıh terimi (bk. MAL).

MÜTEKEBBİR

(المتكبر)

Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "büyük ve cüsseli, ulu ve yüce olmak" mânasındaki **kiber** kökünün "tefe'ul" kalıbından türeyen **mütekebbir** "büyük, ulu" anlamına gelir. Ebû İshak ez-Zeccâc, mütekebbir kelimesinin masdarını teşkil eden tefe'ul kalıbının "insanın kendisinde bulunmayan bir niteliği varmış gibi göstermesi" şeklinde bir özellik taşıdığını belirtir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de mü-